

nemogućnosti da se u njemu konačno sve uredi, o nemogućnosti mira i bezgranične dobrobiti i blagostanja. Rat zadaje najstrašnije udarce malograđanstvu, malograđanskom spokojstvu(4) i zadovoljstvu, demon rata je uvek vukao čovečanstvo u daljine, odvajao ga od malograđanske prikovanosti za tle i ograničenosti. Rat je eksperimentalno opovrgavanje racionalističkog pogleda na istoriju...Racionalno opravdanje rata bilo kakvim interesima – je apsurdno i nemoguće. Zbog toga su racionalisti i pozitivisti u principu protiv rata i obično se priklanjaju pacifizmu... Religiozni pak ljudi lakše prihvataju rat, sa svim njegovim užasima, u principu se ne bune protiv njega iako su svesni da je rat zlo." Kritikujući humanistički pacifizam, Berđajev (1990:191) beleži: "Vi ne razmišljate o tome da je duhovno ubistvo hiljadu puta strašnije od fizičkog ubistva, a naš je život pun duhovnog ubijanja. Bez ikakvog rata mi ubijamo naše bližnje našim osećanjima i mislima, na sve strane puštamo smrtonosne struje i strašnim otrovima trujemo duše ljudi. Naš mirni život je ispunjen mržnjom i pakošću i to ubija ljude. U Jevanđelju je rečeno da se treba više bojati onih koji ubijaju dušu, nego onih koji ubijaju telo. I tako u najmirnijim vremenima, kada nema rata, traje rat koji ubija duše, koji truje i rastače ljudske duše. Zašto vas to plaši. Zašto vas to plaši manje od fizičkog ubijanja u ratu?"(5) On potencira i drugu stranu ratne medalje, počesto zaboravljanu, da ljudi ne odlaze u rat kako bi ubijali, već da umru. I stoga rat, ako se duhovno i kako valja odnosimo prema njemu, oplemenjuje i uzvisuje ljudsku dušu" (1990:191).

U drugoj jednoj studiji, taj poznati Rus (neočekivano?) zauzima suprotnu poziciju, premda zadržava i nešto od ranijih shvatanja rata – umesto njegovog otvorenog podržavanja, smatra da je važnija građanska hrabrost, neposlušnost, ono što se u modernom izražaju imenuje "strategijom nenasilnog delovanja". Preokret jeste plod kasnijeg Berđajevljevog življenja u Francuskoj i tamošnjih kontakata sa katoličkim intelektualcima. On je uplvisao na njih – dotle i toliko, da su kumovali ulasku nekih njegovih ideja i u papske enciklike – oni su doprineli da preformuliše dotadašnja stanovišta o ratu. Najednom, Berđajev (1991: 148) ističe negativne momente vojnog organizovanja: "Pristajanjem na rat ličnost prestaje da i sebe i druge smatra ličnostima"; a nešto dalje tvrdi: "Naterati ljudske mase da ratuju moguće je jedino paralisanjem njihove svesti putem sistema hipnoze,